

АДАМ СМІТ ПРО ПРИЧИНИ НЕРІВНОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано погляди Адама Сміта щодо існування соціальної нерівності. Показано, що свобода та індивідуальні особливості кожного окремого члена суспільства, з одного боку, та державна економічна політика, з іншого, неминуче породжують нерівність у ринковій господарській системі.

Ключові слова: соціальна нерівність, добробут, егоїзм, індивідуальна свобода, багатство, бідність, рівність, економічний розвиток, держава.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми соціальної нерівності та увага до неї з боку дослідників пояснюється головним чином зростаючим розривом у доходах між бідними та багатими верствами як на рівні окремих суспільств, так і на глобальному рівні з кінця 70-х років ХХ ст. При чому на глобальному рівні спостерігається розрив у багатстві на рівні окремих країн, що пояснити тільки різною динамікою зростання розвинутих країн та країн, що розвиваються, видається поверховим та однобоким. Виявлення більш фундаментальних причин зростання економічної нерівності в умовах функціонування сучасного господарства повертає нас до ретроспективного аналізу ідей Адама Сміта, який вже у другій половині ХVІІІ ст. обґрунтував існування нерівності як невід’ємного явища, що супроводжує розвиток капіталізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок Адама Сміта у становлення і розвиток економічної науки, його роль як ідеолога та фундатора ринкової системи господарювання досліджувалася багатьма видатними економістами минулого та викликає глибокий інтерес у науковців сучасності. В той же час нерівності як соціально-економічному явищу, яку Адам Сміт аналізує у своєму «Дослідженні про природу і причини багатства народів» (1776), на нашу думку, приділено недостатньо уваги. Разом з тим, варто виокремити наукові праці зарубіжних і

вітчизняних вчених П.Розанвалона [8], В.Автомова [1], Р.Коуза [3], А.Сена [9], В.Базилевича та В.Ільїна [2] й інших дослідників, які розглянули окремі аспекти розуміння Смітом нерівності в суспільстві. Так, американський вчений, лауреат Нобелівської премії з економіки Р.Коуз більш глибоко досліджує погляди Сміта на природу людини в цілому й, зокрема, виокремлює жадібність як одну з характерних людських рис, що збільшує різницю між бідністю та багатством. Інший лауреат Нобелівської премії з економіки А.Сен акцентує увагу на ідеї А.Сміта про те, що бідність породжує нерівність і виступає надзвичайно важливою проблемою для сучасних політичних дискусій. Американський історик економічної думки Р.Хайлбронер у своєму дослідженні наукової спадщини А.Сміта стверджував, що свобода у нього передбачає як існування багатства, так і злиднів. У той же час вітчизняні вчені В.Базилевич та В.Ільїн звернули увагу на взаємозв'язок між егоїзмом та справедливістю і відзначили, що А.Сміт розумів останню як похідну від егоїзму, обмеженої великодушності людей та скупості. Аналізуючи проблему нерівності, французький історик П.Розанвалон робить наголос на тому, що основою соціальної рівності, за А.Смітом, є рівність прав власності як природного права кожного індивіда. Таким чином, дослідники виокремлюють різні фактори, що можуть призводити до нерівності або несправедливості у ринковій господарській системі часів А.Сміта, але в той же час недостатньо уваги приділено виявленню особливостей появи нерівності як об'єктивного соціально-економічного явища, що породжується самим суспільством.

Метою статті є розкриття поглядів Адама Сміта на причини появи економічної нерівності в суспільстві, а також актуальності ідей вченого сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наростання економічної нерівності у сучасному світі варто наголосити, що дана проблема характерна для ринкової економіки від початку її становлення. Адам Сміт одним з перших у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) розглянув існування суперечностей між рівністю-нерівністю та справедливістю-несправедливістю в суспільстві. Безпосередньо його аналіз стосувався виявлення відмінностей у розмірах заробітної плати і прибутків шляхом дослі-

дження сукупності вигід та втрат різних способів застосування праці і капіталу як у різних галузях господарства, так і на рівні суспільства в цілому.

А.Сміт виділив дві групи чинників, що породжують нерівність в суспільстві. До першої групи він відносить умови, які компенсують незначний заробіток в одних галузях, та урівноважують більший заробіток в інших, а саме: 1) приємність чи неприємність самої роботи (професії); 2) легкість / складність та вартість навчання майбутній професії; 3) сезонність роботи; 4) довіра до людей, що виконують певну роботу (в першу чергу – якісне виконання роботи); 5) ймовірність успіху у певній діяльності.

На думку А.Сміта, нерівність у доходах – це об'єктивний процес, породжений самою ринковою організацією господарського життя, і розмір заробітної платні чи прибутку кожного індивіда залежить від характеру його діяльності. Вчений зазначає: «Заробітна плата змінюється залежно від легкості або складності, чистоти або неохайності, почесності чи принизливості самого заняття... Далі, заробітна плата може змінюватися залежно від легкості/складності та дешевизни/дорожнечі навчання даній професії» [10, с.89]. Саме на основі цього критерію А.Сміт розрізняє кваліфіковану та просту працю, відтак оплачуватися кваліфікована праця повинна вище, ніж проста.

Розмір доходу також залежить від того, чи є робота працівника основною, чи сезонною. Сезонна робота буде оплачуватися вище, ніж основна, оскільки «заробітку такого працівника у ті дні, коли він працює, має вистачити не тільки на проживання у дні безробіття, але й для компенсації за тривожні моменти та хвилювання через такий важкий стан» [10, с.91].

На особливу увагу заслуговує розгляд А.Смітом таких чинників, що впливають на отримання високих доходів, як довіра та ймовірність успіху у певній справі або діяльності. На думку вченого, певні професії або діяльність оплачуються вище внаслідок власних особливостей, зокрема складності, потужних розумових здібностей, високої вартості навчання та «більшого мистецтва». Особливо важливою є довіра кредиторів до підприємства: «Кредит знаходиться в залежності не від характеру підприємства, а від думки осіб [кредиторів] про його стан, чесність та розсудливість» [10, с.92].

У той же час ще один критерій – ймовірність успіху в певній діяльності або професії – дозволив А.Сміту довести, що розмір доходу/прибутку індивіда чи підприємця залежить від ризику та успіху в обраній сфері діяльності. Тут А.Сміт наголошує на таланті, здібностях, певній удачі і навіть щасті (маючи на увазі «щасливий потерейний квиток» у житті). Завдяки авантюризму, здатності ризикувати та успіху, якщо його вдається досягти, індивід отримує певний статус, популярність, суспільний авторитет, які і приносять йому високу винагороду. «Проявитися у професії, в якій небагатьом вдавалося досягнути хоч якихось успіхів, означає виявити безсумнівну геніальність та значний талант», – зазначав А.Сміт [10, с.93].

Отже, одна група чинників має особистісні витоки соціально-економічної нерівності, в основі якої лежать індивідуальні здібності та здатності кожного члена суспільства. Відповідно і розміри доходів будуть відрізнятися. А.Сміт стверджує, що наявність повної свободи у індивіда – свободи вибору професії, можливості змінити її для задоволення власних потреб, дозволяє забезпечити зростання, з одного боку, індивідуального багатства, а з іншого – нерівності, яка в такому разі не є економічною проблемою. Адже за своєю природою всі люди є нерівними від народження.

У господарській системі рівність між індивідами можлива і вона може існувати через правову, природну рівність, а саме *рівність прав власності*. П.Розанвалон з цього приводу зазначає, що на думку А.Сміта, буття людини та її сила ототожнюються з її власністю. Вона є вільною тільки як власник.

Свобода А.Смітом трактується не як егоїстичний мотив індивіда задовольнити свої потреби і збагатитися, а як відсутність примусу з боку влади, здатність індивіда самому здійснювати вибір та діяти відповідно до своїх бажань та потреб. Саме реалізація цієї свободи дозволить зменшити прояви нерівності. Держава, в свою чергу, відіграє в цьому процесі особливу роль – саме вона повинна створити умови для реалізації цієї свободи. Том Дж. Палмер, старший науковий співробітник Інституту Катона¹, з цього приводу зазначає: «А.Сміта не можна назвати без-

¹ Інститут Катона – американська дослідницька та просвітницька організація лібертаріанського напрямку, що поширює класичне лібер-

застережним прихильником егоїстичних вчинків, адже відповідь на питання про те, чи направить «невидима рука» подібні мотиви на службу загальному добру, дуже багато в чому залежить від контексту чинених дій, і особливо від інституціонального устрою суспільства» [5, с.71]. Таким чином, свобода, право власності та інтерес є основними факторами пом'якшення нерівності в суспільстві.

Проте, якщо соціально-економічна нерівність, породжена індивідуальними якостями індивіда, умовами праці, сферою його діяльності вважається А.Смітом об'єктивним явищем ринкового суспільства, то нерівність, яка зростає через втручання держави в господарську діяльність, є дійсно економічною проблемою.

Держава своїми діями поглиблює нерівність в доходах і в суспільстві, оскільки втручається в природний порядок функціонування ринкової системи. Визначаючи умови, які викликають нерівність у заробітній платі та прибутках, А.Сміт наголошував, що «вони не здійснюють впливу на загальну суму дійсних чи недейсних вигід та невигід, пов'язаних з тим чи іншим застосуванням праці і капіталу» [10, с.98]. Тобто свобода вибору діяльності дає змогу вільно, залежно від економічної кон'юнктури, перетікати ресурсам із галузі в галузь і знаходити найкраще застосування. «Але політика втручання..., не допускаючи повної свободи, – пише А.Сміт, – породжує інші види нерівності, які мають важливіше значення» [10, с.100]. Таке втручання держави в господарську діяльність є штучним, таким, що порушує природний механізм функціонування ринку – системи, яка єдина здатна організовувати співробітництво різних індивідів.

Адам Сміт виділяє такі три напрямки такого втручання: 1) обмеження конкуренції в деяких галузях меншою кількістю зайнятих; 2) пряме посилення (підтримка) конкуренції в інших галузях; 3) обмеження переливу капіталу і праці з однієї галузі до іншої.

Політика втручання держави з метою обмежити конкуренцію (субсидювання, фінансова підтримка, штрафи, податки,

таріанство. Інститут відстоює принципи обмеженого втручання держави у розвиток ринкової економіки, вільної торгівлі та розширення свободи особистості.

митна політика) зумовлює поглиблення нерівності, оскільки такі дії призводять до монополізації в окремих галузях та підвищення цін на вироблений товар. Це спричиняє значне підвищення доходів в окремих галузях, що підтримуються державою, призводить до зниження якості продукції та перекосів у розподілі національного доходу в цілому. При цьому, як відмічає А.Сміт, представники окремих монополій або цілих галузей часто «переконують в тому, що приватний інтерес незначної частини суспільства відповідає суспільному інтересу в цілому» [10, с.108]. Отже, вчений засуджує підтримку державою окремих галузей, адже їхня поступова монополізація призводить до поглиблення розриву між бідними та багатими.

Іншим негативним проявом втручання держави в господарську діяльність є, навпаки, посилення конкуренції в окремих сферах діяльності індивіда, зокрема за рахунок надання стипендій, дотацій на навчання, тощо. Це, з точки зору А.Сміта, призводило до надлишку людей певної професії, що тягнуло за собою зниження заробітної плати і, як наслідок – втрату престижності професії, а індивідом – професіоналізму. Тобто, штучна підтримка (навчання) за рахунок державного бюджету або благодійних коштів значної кількості людей для окремих сфер господарської або іншої діяльності призводить до збільшення кількості представників однієї професії і зменшення – інших професій. Це, своєю чергою, спричиняє перекоси у забезпеченні професійними кадрами цілих галузей господарства. Як наслідок, поглиблюється проблема нерівності в суспільстві.

Наступним чинником, що впливає на поглиблення соціальної нерівності, виступає перешкоджання державою вільному руху капіталу і праці з однієї галузі в іншу або їх альтернативному застосуванню взагалі. Це відбувається внаслідок існування стримуючого законодавства (заборони, приписи, акти, обмежувальні правила, регламенти, тощо). У такому випадку відбувається концентрація капіталу, що призводить до монополізації та неефективного використання наявних ресурсів і людського потенціалу. Саме монополізація окремих галузей через дії держави, на думку А.Сміта, призводить до зростання економічної нерівності та негативного її прояву у формі бідності. В такому випадку бідність стає хворобою суспільства і боротися з нею через інструменти ринкового механізму неможливо.

З іншого боку, індивідуальні егоїстичні мотиви, прагнення отримати вигоду та вільна конкуренція на ринках також можуть породжувати нерівність шляхом збагачення одних і зuboжіння інших прошарків суспільства, що призводить до уповільнення темпів розвитку не лише господарської системи, а й суспільства в цілому. Тому держава у А.Сміта відіграє ключову роль у вирішенні соціально-економічних проблем, які не можуть бути розв'язані ринком. А.Сен з цього приводу зазначає: «Сміт вказав на умови, за яких ринкам можуть знадобитися обмеження, коригування та доповнення з боку інших соціальних інститутів, щоб попередити нестійкість, нерівноправність та подолати бідність» [9, с.26]. Йдеться перш за все про можливість гармонійного розвитку суспільства, щоб права і свободи кожного індивіда були реалізовані і захищені, а його здатність працювати і бути власником результатів своєї роботи не були втрачені. Саме тому А.Сміт і не ігнорує державу у своїх дослідженнях, а навпаки виокремлює її як специфічного суб'єкта, *але не економічних, а соціальних відносин*. Регулювання державою ринку призводить до економічної нерівності та зростання бідності, тому роль держави А.Сміт бачить у виконанні суспільно важливих функцій, таких як захист населення, судочинство та організація громадських робіт.

У сучасних умовах економічного розвитку проблема нерівності стала ключовою у наукових дослідженнях видатних вчених – Дж.Стігліца, П.Кругмана, А.Сена, Т.Пікетті та ін. Всі вони наголошують на тому, що саме інституціональні зміни, головним чином, політична діяльність, справляють основний вплив на поширення і поглиблення нерівності. Так, Т.Пікетті, автор праці «Капітал у XXI столітті» (2015), відмічає, що «історія розподілу багатств завжди має вагомий політичний контекст і не може зводитися тільки до аналізу економічних механізмів» [6, с.9]. Зокрема він наголошує на тому, що поглиблення нерівності, особливо у фінансовій та податковій сферах, що спостерігається з 1970–1980-х років, багато в чому є наслідком різних інституціональних та політичних змін останніх десятиліть. Ці процеси також ґрунтовно розкрив і проаналізував у своїй праці «Кредо ліберала» (2008) Нобелівський лауреат з економіки 2008 р. П.Кругман, відзначивши, що сьогодні «нерівність у доходах така ж значна, як і у 20-ті роки XX ст., а політична поля-

ризація загострилася як ніколи» [4, с.10]. І хоча його дослідження стосуються проблеми нерівності в американському суспільстві, проте зроблені висновки щодо причин, які породжують нерівність, дають підстави стверджувати про визначальний вплив політичних рішень та державної політики на її зростання.

Проблема нерівності вийшла сьогодні за межі однієї країни і виявляється на глобальному рівні. На сучасному етапі розвитку господарських систем змінюється розуміння добробуту, його джерел та факторів. Зростання нерівності і, як наслідок, бідності в світі змушує задуматися про зміну підходів до визначення багатства та індикаторів, що можуть виступати якісним показником динамічного розвитку суспільства. Так, американські економісти Дж.Стігліц та А.Сен у своїй праці «Невірно оцінюючи наше життя. Чому ВВП не має сенсу?» (2016) наголошують на необхідності заміни ВВП як кількісного показника добробуту комплексом показників, що точніше будуть характеризувати якісний рівень життя людей і суспільства в цілому. При цьому в їхніх рекомендаціях міститься важлива умова, що при оцінюванні добробуту, рівня життя необхідно враховувати соціальну нерівність (як показник) та різні її прояви (якість життя окремих людей, соціально-економічних груп, людей різних гендерних груп і різних поколінь тощо).

Висновки. Аналізуючи погляди А.Сміта на проблему нерівності та її причин, варто зазначити, що вони не втратили своєї актуальності і на сьогодні. Заслуга вченого полягає у тому, що він розглянув нерівність як особливе соціально-економічне явище, що *внутрішньо притаманне й обов'язкове для ринкової системи господарювання*. При цьому А.Сміт показав, що причинами соціальної нерівності є, з одного боку, свобода та індивідуальні особливості кожного окремого члена суспільства та, з іншого боку, роль і місце держави у господарській діяльності, ступінь і напрями її втручання у функціонування ринкового механізму.

А.Сміт показав як *на нерівність у суспільстві впливає і свобода індивіда, і закон, що уособлює державу*. При цьому він зазначав, що втручання держави поглиблює нерівність, оскільки через свою політику держава намагається розподіляти національний дохід, що не завжди приводить до рівності, а навпаки може породити ще більшу нерівність. Науковий аналіз обох цих

факторів дає змогу більш глибоко розкрити їхній вплив на виникнення соціально-економічної нерівності та зрозуміти причини її поглиблення у сучасному світі.

Жоден з сучасних економістів, як і А.Сміт, не відкидає державного регулювання господарської системи, проте всі наголошують на тому, що у зв'язку із *постійним поглибленням соціальної нерівності необхідно модифікувати державну економічну політику*, головним чином, розширити перелік індикаторів, що визначають добробут країни, і включити до показника ВВП такі показники розвитку суспільства, як матеріальний рівень життя (але не тільки доходи, але й споживання і достаток окремого домогосподарства), здоров'я та рівень освіти, персональну активність (політичну, соціальну), соціальні зв'язки, стан і вплив навколишнього середовища, а також рівень економічної та фізичної безпеки кожного громадянина. Урахування цих індикаторів, з одного боку, дасть змогу реально оцінити якість життя та рівень добробуту населення в цілому, а з іншого боку, виявити чинники, що поглиблюють нерівність в суспільстві. Таким чином, із зростанням впливу позаекономічних факторів на розвиток господарства повинні змінюватися і підходи до розуміння нерівності, а разом з тим, і шляхи розв'язання цієї складної соціально-економічної проблеми.

1. Автономов В. Модель человека в экономической науке / Автономов В. – СПб. : «Экономическая школа», 1998. – 230 с.
2. Базилевич В.Д. Философия экономики. История / В. Базилевич, В. Ильин. – К. : Знання ; М. : Рыбари, 2011. – 927 с.
3. Коуз Р. Очерки об экономической науке и экономистах / пер. с англ. М. Марков; науч. ред. Д. Расков. – М. : СПб. : Изд-во Института Гайдара ; Изд-во «Международные отношения» ; Факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2015. – 288 с.
4. Кругман П. Кредо либерала / Кругман П. – М. : Изд-во «Европа», 2009. – 329 с.
5. Моральність капіталізму / за ред. Тома Дж. Палмера. – К. : Основи, 2014. – 128 с.
6. Пикетти Т. К политической и исторической экономии. Размышления о капитале в XXI веке / Пикетти Тома // Экономическая история. – 2015. – №4 (31). – С. 7–19.
7. Пикетти Т. Капитал в XXI веке / Томас Пикетти. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2015. – 592 с.

8. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку / Розанвалон П.; пер. з фр. Є. Мерічева. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 246 с.
9. Сен А. Адам Смит и современность / Сен Амартия // Вопросы экономики. – 2011. – № 11. – С. 25–37.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А.; (вступит. статья и коммент. канд. экон. наук Афanasьева В. С.). – М.: Соцэкгиз, 1962. – 683 с.
11. Стиглиц Дж., Сен А., Фитусси Ж.-П. Неверно оценивая нашу жизнь: Почему ВВП не имеет смысла? Доклад Комиссии по измерению эффективности экономики и социального прогресса / Стиглиц Дж., Сен А., Фитусси Ж.-П.; пер. с англ. И. Кушнareвой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. – 216 с.
12. Хайлбронер Р. Философы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер; пер. с англ. И. Файбисовича. – М.: Издательство КоЛибри, 2008. – 432 с.

Транслітерований список джерел

1. Avtonomov V. Model' cheloveka v ekonomicheskoi nauke / Avtonomov V. – SPb.: «Ekonomicheskaya shkola», 1998. – 230 s. [in Russian]
2. Bazilevich V.D. Filosofiya ekonomiki. Istoriya / V. Bazilivech, V. Il'in. – K.: Znnannya; M.: Rybari, 2011. – 927 s. [in Russian]
3. Kouz R. Ocherki ob ekonomicheskoi nauke i ekonomistakh / Kouz R.; per. s angl. M. Markov; nauch. red. D. Raskov. – M.: SPb.: Izd-vo Instituta Gaidara; Izd-vo «Mezhdunarodnye otnosheniya»; Fakul'tet svobodnykh iskusstv i nauk SPbGU, 2015. – 288 s. [in Russian]
4. Krugman P. Kredo liberala / Krugman P. – M.: Izd-vo «Evropa», 2009. – 329 s. [in Russian]
5. Moral'nist' kapitalizmu / za red. Toma Dzh. Palmera. – K.: Osnovi, 2014. – 128 s. [in Ukrainian]
6. Piketti T. K politicheskoi i istoricheskoi ekonomii. Razmyshleniya o kapitale v XXI veke / Piketti Toma // Ekonomicheskaya istoriya. – 2015. – № 4 (31). – S. 7–19 [in Russian]
7. Piketti T. Kapital v XXI veke / Tomas Piketti. – M.: Ad Marginem Press, 2015. – 592 s. [in Russian]
8. Rozanvalon P. Utopichnii kapitalizm. Istoriya ideï rinku / Rozanvalon P.; per. z fr. le. Mericheva. – K.: Vid dim «Kievo-Mogilyans'ka akademiya», 2006. – 246 s. [in Ukrainian]

9. Sen A. Adam Smit i sovremennost' / Sen Amartiya // Voprosy ekonomiki. – 2011. – № 11. – S. 25–37 [in Russian]
10. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov / Smit A. ; Vstupit. stat'ya i komment. kand. ekon. nauk Afanas'eva V.S. – M. : Sotsekgiz, 1962. – 683 s. [in Russian]
11. Stiglits Dzh., Sen A., Fitussi Zh.-P. Neverno otsenivaya nashu zhizn': Pochemu VVP ne imeet smysla? Doklad Komissii po izmereniyu effektivnosti ekonomiki i sotsial'nogo progressa / Stiglits Dzh., Sen A., Fitussi Zh.-P. ; per. s angl. I. Kushnarevoi ; nauch. red. perevoda T. Drobyshevskaya. – M. : Izd-vo Instituta Gaidara, 2016. – 216 s. [in Russian]
12. Khailbroner R. Filosofiy ot mira sego / Robert L. Khailbroner ; per. s angl. I. Faibisovicha. – M. : Izdatel'stvo KoLibri, 2008. – 432 s. [in Russian]

Одержано 6.09.2016 р.